

'כאילו כל מלאכתך עשויה'

על יצירות גמורות ובלתי גמורות

'ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך'.
וכי אפשר לו לאדם לעשות כל מלאכתו בששת ימים?
אלא שבות כאלו כל מלאכתך עשויה.
דבר אחר: שבות ממחשבת עבודה.
ואומר: 'אם תשיב משבת רגלך וגו'',
ואומר: 'אז תתענג על ה'' (ישעיה נח, יג-יד).
(מכילתא דרבי ישמעאל,
מסכתא דבחדש, יתרו פרשה ז)

נקודת ההשקה בין קודש לחול בערב שבת עם חשכה העסיקה את חז"ל בהקשרים שונים. במאמר זה אנסה להצביע על כיוונים שונים ביכולתו של אדם לקטוע את שטף מלאכתו, מלאכת ימי החולין, ולשבות באחת עם התקדש השבת. למחשבות אלו תהיה כמובן השלכה על מהותה של שביתת השבת ועל טעמיה.

'וכי אפשר לו לאדם לעשות כל מלאכתו בששת ימים?' שואלת המכילתא, ובכך מציבה את השאלה המרכזית בדיוננו: האמנם אפשרית היא שביתת השבת? האם מסוגל יהודי לסיים את כל מלאכתו ולנוח מנוחה שלמה בשבת? תשובת המכילתא מעתיקה את הדיון אל עולמו הפנימי של האדם: מן הבחינה החיצונית אין בכוחו של אדם לסיים את כל מלאכתו לפני השבת, אך יכול הוא לשלוט במחשבותיו. המכילתא מציגה למעשה שני הסברים שההבדל ביניהם טעון בירור. ההסבר השני מעשי מאוד: מלבד השביתה ממלאכת עבודה בשבת, מחויב אדם לשבות גם ממחשבת עבודה. כאשר יתנתק אדם ממלאכתו, ימצא במצב כאילו מלאכתו עשויה. כיוון זה מפורש אף יותר במכילתא דרשב"י העוסקת בשביתת כלים:

בית שמאי אומרין: 'ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך' – שתהא מלאכתך גמורה מערב שבת. ובית הלל אומרין: 'ששת ימים תעבד' – עושה אתה כל ששה, ושאר מלאכתך היא נעשית מאליה בשבת, 'ועשית כל מלאכתך' – שתהא בשבת כמי שאין לו מלאכה.

(מכילתא דרשב"י פרק כ פסוק ט)

על פי מכילתא דרשב"י אפשר שאין הדבר קשור דווקא להרהור. אדם יתנהג בשבת כאדם חופשי מעבודה, בהילוכו, בלימודו, בדיבורו, או באופן אחר – ביחסו לזמנו.

מהי א"כ כוונתו של ההסבר הראשון? האם אינו צדו השני של אותו מטבע – ישבות כאילו כל מלאכתך עשויה? נראה לומר שהסבר זה דורש מהאדם התכוונות מיוחדת, הסתכלות אחרת על מעשיו – שבות מתוך תחושה שעשית את כל המוטל עליך, נסה לראות את השלמות שבמעשיך. התורה אינה מבקשת שתשלים את מעשיך בששה ימים, אלא שתשלים עם מעשיך. אם ההסבר השני מתייחס לאופן בו ישבות האדם בשבת, ההסבר הראשון מתייחס לאופן בו הוא מתייחס למלאכתו. על פי זה, אפשר להוסיף ולומר, כי הפירוש הראשון מתייחס לזמן קבלת השבת – קבל שבת מתוך השלמה עם מעשיך. הפירוש השני מתייחס לכל השבת – אל תהרהר בעסקיך בשבת, ובכך תהיה כמי שמלאכתו עשויה. אפשר שלפנינו מחלוקת מהותית לגבי יכולתו של האדם לשלוט ולכוון את עולם המציאות על פי תודעתו. להסבר השני, מעשיו של אדם קובעים ומשליכים על הווייתו, ואילו ההסבר הראשון רואה בתודעת האדם נקודה מכוננת, נקודת המבט של אדם, היא הקובעת את המציאות עצמה.

רש"י על התורה מסביר כנראה את הפסוק ע"פ ההסבר הראשון:

כשתבא שבת, יהא בעיניך כאלו כל מלאכתך עשויה, שלא תהרהר אחר מלאכה.

(רש"י שמות כ, ט)

אמנם רש"י מצרף גם את התוצאה המעשית שבהסבר השני, 'שלא תהרהר אחר מלאכה', אך מהדגשתו את ההתכוונות הפנימית ('יהא בעיניך'), ואת כניסת השבת ('כשתבא שבת'), נראה לי לפרש כהסבר הראשון.¹

ה'שפת אמת' הגדיל לעשות וראה בהתכוונות זו אמונה שתוצאותיה ממשיכות:

'ועשית כל מלאכתך' – שיהיה כאילו כל מלאכתך עשויה. ועל ידי אמונה זו יכולה היא שתרחס. ונותן השבת השלמה לכל הדברים המתבטלין להשבת.

(שפת אמת עה"ת, יתרו, תרמ"א)

אפשר לפרש את דבריו כפשוטם, כנס המתרחש בשבת ומשלים את כל

1. רש"י מפרש באופן זה במקרים נוספים: "והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום - לא יהיו בעיניך כדיוטגמא ישנה שאין אדם סופנה, אלא כחדשה שהכל רצין לקראתה" (דברים ו, ו); "היום הזה ה' אלקיך מצוך - בכל יום יהיו בעיניך חדשים, כאילו בו ביום נצטוית עליהם" (שם כו, טז); "היום הזה נהיית לעם - בכל יום יהיו בעיניך כאילו היום באת עמו בברית" (שם כז, ט). כאן ברור לגמרי שמדובר בהתכוונות פנימית ולא בהוראה מעשית.

המלאכות. אך אולי ניתן לפרש על הדרך שאמרנו: תודעתו הפנימית של אדם היא הקובעת את יחסו למלאכתו, והיא הקובעת האם הושלמה. בקבלת השבת משתנה תודעתו של אדם מן הקצה אל הקצה. העניינים שהטרידוהו בימי החול, מאבדים לפתע את דחיפותם ואת חשיבותם, ואדם רואה את שלמותם. באופן זה איננו עוסקים בשביתה זמנית ממלאכה; גם במוצאי השבת לא יחזור אדם לאותה מלאכה שכבר הושלמה בעיניו.

ההסבר השני במכילתא דר' ישמעאל, אינו מתאים לכאורה לדרשה הידועה: "ממצוא חפצך ודבר דבר – דיבור אסור הרהור מותר" (שבת קנ, א). ואפשר שזו נפקא מינה מעשית בין שני ההסברים.

למעשה פסק השו"ע:

הרהור בעסקיו מותר. ומכל מקום, משום עונג שבת מצוה שלא יחשוב בהם כלל, ויהא בעיניו כאילו כל מלאכתו עשויה.

(שו"ע או"ח סי' ש"ו סעי' ח')

נראה בעיני כי השו"ע קיבל את ההסבר הראשון במכילתא, ולכן כתב: 'מצוה שלא יחשוב', כפי שהבין רש"י, שזו תוצאתה המעשית של ההתכוונות גם על פי ההסבר הראשון. לכך כיוון כנראה גם הגר"א שציטט דווקא הסבר זה של המכילתא כמקור לדברי השולחן ערוך.

רבנו יונה מביא חילוק אחר להסבר הסתירה:

אסור לאדם שיהא לבו טרוד בעסקיו בשבת. אף על פי שאמרו חז"ל: 'דיבור אסור הרהור מותר', אם יש לו מתוך הרהור טרדת הלב או נדנדוד דאגה – אסור, שנאמר: 'ועשית כל מלאכתך'. ואמרו במכילתא: 'שתהא כל מלאכתך בעיניך כאילו היא עשויה', שלא תהרהר עליה.

('אגרת התשובה' לרבינו יונה, אות ל"ה)

רבנו יונה מצרף את שני חלקי המכילתא, אך באופן ברור הוא מדגיש את האיסור – 'אסור לאדם שיהא לבו טרוד'. לפיכך צריך הוא לחלק בין הרהור סתם המותר בשבת, לבין הרהור של דאגה שנאסר בשבת.

עד כה עסקנו בתודעתו של אדם. כדי להדגיש את הדברים, נביא את פירושו של ר' עובדיה ספורנו המפרש באופן מיוחד את הכתוב:

זכור את יום השבת לקדשו – הזהיר שיסדר האדם עסקיו בימי המעשה, באופן שיוכל להסיח דעתו מהם ביום השבת. **ועשית כל מלאכתך** – ההכרחית למסתפק.

(פירוש הספורנו עה"ת, שמות כ, ט)

לפי פירוש הספורנו, מצוות 'זכור את יום השבת' עוסקת בימי החול! יהודי חייב לתכנן את מעשיו בימי החול כך, שיוכל לסיימם לפני כניסת השבת. זו ההוראה המעשית ביותר שראינו עד כה, והיא מתייחסת באופן ברור לעיסוקו של האדם בחייו: יהודי מחויב לעבוד למחייתו בלבד (מלאכה 'הכרחית למסתפק'), וכך יעשה דבר יום ביומו, עד לשבת, שבה לא יוותר לו עוד דבר לעשות.

מעניין מאוד להשוות תפיסה זו לתפיסת ה'שפת אמת' שהזכרנו. ה'שפת אמת' כותב במקום אחר:

להיות רצון האדם להשאר במנוחת השבת, ושלא יצטרך לחזור לעבודת ימי המעשה. ובאוה"ח כתב כי הבורא יתברך נותן בשבת קודש חיות לימי השבוע, וקיום העולם בכל שבת מחדש על ששת ימים בלבד... וכמו כן צריך להיות עבודת האדם רק לששת ימים. רק אחר שבת חוזר למלאכה על ששה ימים בלבד. ובאמת על ידי התשוקה והרצון לקבלת השבת יוכל להיות נעשה ונגמר כל מלאכתך.

(שפת אמת עה"ת, יתרו, תרל"ט)

ה'שפת אמת' מציג גם הוא את מלאכת כל שבוע כיחידה מוגדרת וסופית, אלא שלא כספורנו שראה בכך תכנון מעשי לגמרי, רואה ה'שפת אמת' בדבר הגדרה פנימית סובייקטיבית. על ידי הרצון וההבנה כי המלאכה מקבלת את ברכתה ואת חיותה בכל שבוע מחדש, יוכל אדם לראות את מלאכת השבוע כעשויה.

נמצא שלפנינו עד כה שלוש דרכים לסיום מלאכת ימי החול לפני השבת:

- א. צמצום ותכנון מלאכת ימי המעשה, הוראה המתייחסת לימות החול – זכור את יום השבת – בימי החול.
- ב. השלמה עם מלאכת השבוע, הוראה המתייחסת בעיקר לכניסת השבת.
- ג. איסור ההרור, הוראה המתייחסת לשבת כולה.

נציג עתה דרך אחרת, לכאורה שונה לחלוטין מן הדרכים שראינו עד כה:

ויעש א- להים את חית הארץ למינה – אמר רבי חמא בר הושעיא: בנפשות אומר ד', כשנבראו הוא אומר חית הארץ למינה ואת הבהמה ואת כל רמש האדמה. אתמהא! רבי אומר: אלו המריאים (השדים) שברא הקב"ה את נשמתן וברא לבראות את גופן וקידש השבת ולא בראן. ללמדך דרך ארץ מן השדים, שאם יהיה ביד אדם חפץ טוב או מרגלית ערב שבת עם חשיכה, אומרים לו: השלך ממך. שמי שאמר והיה העולם היה עסוק בברייתו של עולם וקידש השבת ולא בראם.

(בי"ר פרשה ז, ה)

יסודה של הדרשה בפער בין ציווי ה': "תוצא הארץ נפש חיה למינה, בהמה ורמש וחיתו ארץ למינה" (בראשית א, כד), לבין ביצועו: "ויעש א-להים את חית

הארץ למינה ואת הבהמה למינה ואת כל רמש האדמה למינהו" (שם, כה). נפש החיה למינה לא מופיעה בפסוק כה, ומכאן מסיק הדרשן שלא הוגשמה בפועל. בדרשה זו לא מופיע יסוד ההשלמה שמצאנו בפירושים הקודמים, להפך – ההשוואה המפתיעה בין מרגלית טובה למזיקים מציגה עמדה אחרת לגמרי. הקב"ה יצר בעולם יצורים בלתי שלמים! יצורים שפגיעתן עשויה להיות רעה, ואף על פי כן בראם! לימדך הכתוב דרך ארץ: גם כאשר הפסקת המלאכה באמצעה עשויה לגרום לך נזק, ואולי אפילו נזק מתמשך, חייב אתה לוותר ולהשליך אותה מידיך בכניסת השבת. יתכן שבכוחה של המרגלית לשנות את חייו של אדם, הוויתור עליה עשוי להיות הפסד לטווח ארוך, ואף על פי כן! למרות שיש כאן בבחינת 'חלל עליה שבת אחת כדי שתקיים שבתות הרבה', אומרים לו: 'השלך מידיך!'

מעניין כי גם בחז"ל אנו מוצאים דעה שונה בעניין בריאת המזיקים (המריאים), המתאימה יותר לדעת הספורנו שהבאנו למעלה:

ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא אמר: שלשה בריות היה הקב"ה בורא בכל יום ויום: בא' ברא שמים וארץ ואורה. בב' רקיע וגיהנום ומלאכים. בג' אילנות ודשאין וגן עדן. בד' חמה ולבנה ומזלות. בה' עופות ודגים ולויתן. בו' אדם וחיה ורמשים. אמר ר' פנחס בו' ברא ששה: אדם וחיה ורמש בהמה וחיה ומריאים. אמר ר' בניה: אשר ברא א- להים ועשה אין כתוב כאן, אלא אשר ברא א- להים לעשות, כל מה שהיה עתיד לבראות בשביעי הקדים וברא אותו בששי.

(ב"ר יא, ט)

האם קבלת השבת כאשר מלאכתו של אדם אינה עשויה, כאשר הוא מוותר על השלמת המלאכה, סותרת את תחושת השלווה שדיברנו בה עד כה? לא בהכרח. יכול אדם לשבות בשבת מתוך ויתור על השלמת מעשיו. גם כאן נדרשת מאדם הסתכלות אחרת, אך לא על מלאכתו, אלא על עצמו. אדם החש כי איננו יוצר בעולם, אלא רק פועל בעולם, משנה בעצמו את מעמדו מול בוראו. הוא אינו אחראי לתוצאות הסופיות של מלאכתו, אלא רק להשתדלותו ולפועלו. בתחושה שכזו יכול הוא גם לוותר ולהשאיר את מלאכתו בלתי גמורה. וכך פירש הרש"ר הירש:

ערך עבודתך אינו מותנה בהשגת מטרה מסוימת שקבעת לעצמך, כי אם בהשתדלות נאמנה להשיג מטרה הרצויה בעיני ה'. פועל נאמן במשק עולמו של הקב"ה משלים את מלאכתו בו ברגע שהוא מחזיר את נשמתו למרומים, ולוא תהא רק התחלה צנועה לקראת מטרה גדולה – מכל מקום היתה זו מלאכה שלמה שלו. השלמות האובייקטיבית, המטרה הגדולה ביד ה' היא, ואילו הפועל הנאמן עשה את שלו בשלמות, לפי מידת הכוחות והאמצעים שמדדו לו, ולפי שיעור הזמן שקצבו לו.

(פ"י הרש"ר הירש עה"ת, שמות כ, י)

אין ספק כי הבנה זו מעניקה טעם מחודש למהותה של שבת: "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ". תחושה כי הקב"ה הוא בורא העולם, והאדם בפועלו וביצירתו אינו אלא פועל בעולם זה.

כיוון חדש המאפשר לאדם לראות דווקא במלאכתו הבלתי גמורה את שיאה של יצירתו, נמצא לדעתי בקטע הבא:

מעשה בחסיד אחד שנפרצה לו פרץ בתוך שדהו, ונמלך עליה לגודרה, ונזכר ששבת הוא. ונמנע אותו חסיד ולא גדרה. ונעשה לו נס ועלתה בו צלף, וממנה היתה פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו.

(שבת קנ, ב)

מעשה מופלא זה נראה חסר. קיימת אי התאמה בין המעשה לבין הנס המופלא. או במילים אחרות: במה מתגלה חסידותו של אותו אדם שלא חילל את השבת? ה"ט"ז הסביר כי אותו אדם חשב לומר לנכרי לגדור, ובגלל מחשבת איסור זו, נמנע לגדור גם אחר השבת. עוד מציע ה"ט"ז, שאותו חסיד חישב בדעתו כיצד יגדור את הפרצה לאחר השבת, וקיבל על עצמו לא לגדור גם לאחר השבת (ט"ז או"ח סימן ש"ז סקי"ד). הסבר זה מסתמך על ההקשר של המעשה בסוגיית הגמרא.² אפשר כמובן לפרש את המעשה כפי שהוא לפנינו. הנסיון שעמד בו אותו חסיד לא מבואר בסיפור, אך יש לשער שהיה משמעותי, על פי סופו של הסיפור. יהא ההסבר אשר יהא, עיקרו של המעשה טמון כנראה בסיומו, כפי שנבאר.

אותו חסיד הנמנע מלגדור את שדהו, המשאיר את מלאכתו בלתי גמורה, פרוצה לכל עובר, מכריע בתודעתו הכרעה משמעותית ביותר. הוא מציב את מעשיו, את פרנסתו, בעולם בלתי גדור, עולם בו מעשי בני אדם אינם שלמים. דווקא דבר בלתי שלם, מותיר אחריו אפשרויות רבות, לאחרים וגם לקב"ה. זכה החסיד שהקב"ה עצמו גדר את שדהו על ידי אותו צלף. ברם, עיקרו של הסיפור בסיומו, סיום הנראה כסותר את הנס עצמו. תפקידו של הצלף במהלך המעשה היה גידור הפרצה, ובכך אמור היה המעשה להסתיים. אך לסיפור סיום נוסף: 'וממנה היתה פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו'. לפי סיום זה לא זקוק יותר אותו חסיד לחסימת הגדר, למעשה אינו זקוק עוד לשדה בכלל – מעתה כל פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו על הצלף בלבד! הימנעותו של החסיד מלגדור את שדהו, הותרת

2. כך מופיע הסיפור בירושלמי (שבת פט"ו ה"ג): מעשה בחסיד אחד שיצא לטיול בכרמו בשבת וראה שם פרצה אחת, וחשב לגדרו. במוצאי שבת אמר: הואיל וחשבתי לגדרה, איני גודרה עולמית (וכן בויק"ר פרשה לד סט"ז).

מעשיו בלתי גמורים, לא רק שהעמידה את סיומם בידי שמים, היא העמידה את כל פרנסתו בידי מי שכל מעשיו של אדם תלויים בו. לצלף יש משמעות מעשית במעשה זה – הוא שיח בר קוצני הצומח מתוך גדרות אבן, ומסוגל הוא לגדור את השדה. אך לצלף משמעות סמלית רבה בעולמם של חז"ל: חכמים רואים בו סמל לעולם שלעתיד לבוא, עולם שאין בו פער בין העשייה לבין הפרי, "עתידים אילנות שמוציאין פירות בכל יום"³. הצלף הוא אפשרות אחרת לחיים אחרים, בהם לא מתקיימת הגזירה הקדומה "בזעת אפך תאכל לחם". הצלף משמש, אם כן, גם בסיפור זה, כסמל להתייחסות שונה לגזירת הפרנסה.

נאמר מעתה: דווקא במלאכות שלא הושלמו ערב שבת עם חשכה, מתגלית משמעותה העמוקה של השבת – דווקא כאן מכיר האדם, כי גם מה שכבר הושג תלוי כולו בידיו של בורא עולם. באופן ציורי נוכל לראות את השדה הפרוצה והבלתי שלמה של אותו חסיד, כשדה שיש בה חיים. היא גדורה בגדר חיה, גדר שעושה פרות, והיא מסמלת יותר מכל את השגחתו של הקב"ה בעולם שברא.

דברים גמורים הם לעתים דברים מתים. ביצירות בלתי גמורות יש לעולם ניצוץ חיים. דווקא הפתחים שנותרו יביאו אחריהם המשכים חדשים, פתרונות חדשים, והם יוסיפו ויעשו פרי. אדם החי בתודעה שכל מלאכתו לא הושלמה, חי בעולם מלא חיים, הוא חי בתחושה שיצר הרבה פתחים, ברא הרבה נשמות, שהקב"ה או הבאים אחריו ימלאום בתכנים חדשים, וייצקו את אותן נשמות לתוך גופים חדשים. מפעלי חיים, הם סוג מובהק של יצירות בלתי גמורות, יצירות שדווקא עובדת היותן בלתי שלמות מפיחה בהן חיי עד.

נמצאנו למדים כי השבת אינה רק יום של שביתה, של מנוחה והתעלות מעל מלאכת העבודה, השבת קובעת ומגדירה את מעשיו ופעולותיו של האדם בעולם. התייחסות זו למלאכה ולפרנסתו של אדם, עשויה להתבטא בכמה מישורים:

- א. תכנון מעשי של מלאכת ימי החול.
- ב. שביתה מעשית מכל מעשה או הרהור של חולין.
- ג. שינוי תודעתי מכוון, המביט במעשיו של אדם לאורה של שבת – כאילו כולם עשויים ושלמים.
- ד. שינוי תודעתי מכוון, המסוגל לראות דווקא במעשיו הבלתי מושלמים של האדם ניצוץ של חיים.

3. ראה שבת (ל, ב): יתיב רבן גמליאל וקא דריש: עתידים אילנות שמוציאין פירות בכל יום... לגלג עליו אותו תלמיד, אמר: והכתיב: "אין כל חדש תחת השמש"? אמר לו: בוא ואראך דוגמתם בעולם הזה. נפק, אחוי ליה צלף.

להתייחסויות האחרונות משמעות רבה לחיים בעולם מודרני. יש בה בשבת את ההזדמנות לשינוי תודעתי מהותי באורח חייו של האדם החי את כל חייו מתוך תחושה מכבידה ומקובעת, שעליו כל המלאכה לגמור. שחרור מאותה הנחה מעוותת כי אישיותו נמדדת על פי הצלחתו והישגיו.

לציווי התורה: "ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך", יש אפוא משמעות רבה. אותו משפט הנשמע מלכתחילה כנלווה וטפל לציווי העיקרי: "ויום השביעי שבת לה' א-להיך", דווקא הוא עוסק במהותה של השבת – בקביעת יחסו של האדם למלאכתו בימי החול, ולמעמדו כיוצר וכפועל בעולם אשר ברא א-לוהים לעשות.